

γραφήματα. Ἡ γλῶσσα τοῦ Σκίπη τόσο ἐν εἰς τὰ ἔμμετρα ὅσον καὶ ἐν τὰ πεζογραφημάτων του εἶναι ὁμαλὴ δημοτικὴ χωρὶς ἐξεζητημένας ὑπερβολάς.

Ἡ ποιητικὴ καὶ λογοτεχνικὴ καθόλου δρᾶσις τοῦ Σωτηρίου Σκίπη δεόντως ἐξετιμήθη οὐ μόνον παρ' ἡμῶν ἀλλὰ καὶ ἐν τὴν ἀλλοδαπήν. Ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπενεμήθη ἐν αὐτὸν τὸ 1923 τὸ ἐθνικὸν ἀριστεῖον γραμμάτων, καὶ τὸ 1930 ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐβράβευσε ποιητικὴν του συλλογὴν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Κολχίδες». Ἡ Γαλλικὴ κυβερνήσις ἀπένευμε ἐν αὐτὸν τὸ παράσημον τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς. Τὸ 1919 μετεφράσθησαν ἐν τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τῶν *Philéas Lebesgue* καὶ *André Castanou* ἐκλεκτά του ποιήματα ἐν τόμον, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Anthologie*», ἣτις καὶ ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημίας καὶ εὐμενέστατα ἐκρίθη ὑπὸ τῶν *Anatole France*, *Paul Valéry*, *Alfred Croiset* καὶ ἄλλων. Ἐπίσης ἐξεδόθη συλλογὴ ποιημάτων του μεταφρασθέντων ἐν τὴν ἀγγλικὴν (1928), μὲ πρόλογον τοῦ *Edmond Gosse* (Ἐδμονδ Γκόζ), ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσε καὶ εὐμενέστατον ἄρθρον ἐν τοῖς *Τάϊμς* διὰ τὸν ποιητὴν καὶ τὸ ἔργον του. Καὶ ὁ ἀείμνηστος Κωστὴς Παλαμᾶς ἤδη τὸ 1909 γράφων πρὸς τὸν Σκίπην, λέγει μ.ἄ. «Ποταμὸς εἶσαι ἀπὸ ρυθμῶν καὶ ἀπὸ ποίηση. Ἡ μεγάλη αὖρα, τὰ Κάλβεια μέτρα, τὰ λυρικά σου, τὰ δράματά σου, τώρα τελευταῖα ὁ Ἀπέθαντος μᾶς κλονίζει καὶ μᾶς ξαφνίζει τὸ ἔνα ὅστερ' ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὴν πλατιὰ ροή τους καὶ μὲ τὴ βοή τους τὴ βαθειά», καὶ τοῦ ἐκφράζει «τὸν ἀπερίφραστο θαυμασμό» του.

Αὕτη ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ εἶναι ἡ ἀξιολογωτάτη ἀπὸ ἀπόψεως ποιοῦ καὶ ποσοῦ λογοτεχνικὴ δρᾶσις τοῦ κ. Σωτηρίου Σκίπη, τὴν ὁποίαν λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν ἡ Ἀκαδημία κατέλεξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν τακτικῶν μελῶν της,

Φίλε Κύριε Συνάδελφε,

Σᾶς συγχαίρω ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὸ ἔργον σας, καὶ σᾶς εὐχόμαι ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν νὰ συνεχίσετε τὴν ὥραίαν σας δρᾶσιν, βέβαιος ὢν ὅτι ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ καλὰμου σας, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ ἰδικὰς σας λέξεις, «θλιμμένα ἢ χαρούμενα, γιὰ μᾶς ὅλα καλὸδεχτα θᾶνε».

Μετὰ τὸν κ. Δ. Μπαλᾶνον ὁ κ. Σ. Σκίπης ἀνελθὼν ἐν τὸ βῆμα ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀειμνήστου Κωστὴ Παλαμᾶ λέγων:

Σᾶς εὐχαριστῶ, Κύριε Πρόεδρε, γιὰ τὰ τόσο ἐγκάρδια λόγια ποὺ βρήκατε γιὰ νὰ μὲ ὑποδεχθῆτε, καθὼς καὶ σᾶς, Κύριε Μπαλάνε, ποὺ μὲ τόσο προσοχή, ἐσκύψατε ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἔργο μου καί, ἐξετάζοντάς το ἀπὸ τὴ δική σας σκοπιὰ, τὸ ἐκρίνατε μὲ τὴν καλωσύνη καὶ τὴν εὐγένεια ποὺ χαρακτηρίζουν ὅλες τὶς πράξεις σας.

Μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρία, ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ, μιὰ τέτοια στιγμή, νὰ εὐχαριστήσω ἐπίσης ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν πὺν μ' ἐθεώρησαν ἄξιο νὰ παραίταμαι μεταξὺ των καὶ ἰδιαίτερα τὸ μεγάλο μας συγγραφέα Γρηγόριο Ξενόπουλο πὺν μὲ τόση θερμότητα ἐστήριξε τὴν εἰσοδό μου σ' αὐτήν.

Ἀφοῦ θέληση τῆς Μοίρας ἦταν νὰ πληρώσω στὸ Ἀνώτατο αὐτὸ Πνευματικὸ Ἰδρυμα, μιὰ ποιητικὴ ἔδρα πὺν ἔμεινε κενή μὲ τὸ θάνατο τοῦ κορυφαίου ποιητή μας, θαρρῶ, πρὸς Αὐτόν, πὺς ὀφείλω νὰ στρέψω τὸ σημερινό μου πανηγυρικό, ζητῶντας ἀπὸ τὴν ἱερὴ σκιά του πὺν θά ῥθῃ σὲ λίγο νὰ περιπλανεθῇ ἀνάμεσά μας, ὅλη τὴν ἐπιείκειά της, ἂν δὲν κατορθώσω νὰ βρῶ τὰ πιὸ ταιριασμένα λόγια γιὰ νὰ πλέξω ἓν ἀντάξιο ἐγκώμιο τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του.

Κωστῆς Παλαμᾶς! Ἐνα ὄνομα γραμμένο ὄχι μὲ ψηφία τοῦ ἀλφαβήτου ἀλλὰ μὲ ἀχτίδες τοῦ Ἥλιου. Ὁ ἴδιος, σ' ἓνα κομμάτι του ἀπὸ τὸ Τραγοῦδι τοῦ Ἥλιου, τὸ τόσο περιλάμπρο, μᾶς λέει :

Ὁ Ἥλιος ἔπλασε τὸν κρῖνο,
δόξα τῆς ὀλόανθης γῆς,
καὶ τὸν κύκνο πὺν εἶν' ὁ κρῖνος
μῖας λευκότερης ζωῆς.

Τὸν αὐτό, νὰ τότε σέρνει
στὰ ὕψη του μαγνητιστῆς
Καὶ τὸ φέγγος τῆς σελήνης
τῆς ἐρωτικῆς.

Κι' ὠνειρεύτη πλάσμα πιὸ μεστὸ
ἀπὸ κρῖνους, κύκνους, φέγγη, αὐτοὺς
κι' ἔπλασε τὸν Ποιητή.

Γιατὶ τί ἄλλο εἶναι ὁ ποιητής, ὁ μέγας βέβαια ποιητής, ἀπὸ ἡλιογέννητος κι' ἀπὸ ἡλιοπλασμένος; Ἡ σκέψη του εἶναι ἀχτίδα τοῦ Ἥλιου, κι' ἀχτίδα τοῦ ἡλίου εἶναι τὸ αἶσθημά του. Ἡ ἔμπνευση, ὁ οἶστρος, τὸ σκίρτημα τῆς ψυχῆς, ἡ μέθη γιὰ τὰ ὕψηλὰ καὶ τὰ μεγάλα, ὅλ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα πὺν φτιάχνουν τὸν ποιητή, δὲν εἶναι παρὰ λάμπεις. Λάμπεις ἡλιακές. Τὸ ἴδιο δὲν εἶπε τάχα κι' ὁ Σεραφεϊκὸς Σέλλεϋ στὸν ἀσύγκριτο Κορυδαλλό του;

Σὰν ποιητῆς πὺν κρύβεται στὸ φῶς τῶν λογισμῶν του
καὶ μοναχὸς του ψάλλει,
ὡς ποῦ νὰ μάθῃ ὅτι ποιεῖ ὁ κόσμος τ' ὄνειρόν του
καὶ νὰ γροικᾷ ἀγνώριστα αἰσθήματα καὶ κάλλη.

Γι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς εἶχε καὶ ἔχει τὴν πρώτη θέση μέσα στὸ ἔθνος του. Τὸ ἔθνος του τρισευλογημένο πὺν τὸν γεννᾷ. Κι' ἡ ἐποχὴ του πὺν τὸν κρατᾷ ζηλόφθονα, μεγαλωμένη ἀπὸ τὴν παρουσία του. Ἐποχὴ χρυσῇ. Χρυσοῦς αἰὼν.

Ἔτσι μᾶς φαίνεται τώρα κι' ἔτσι θὰ φανῇ πὺν πολὺ ἀκόμα στὰ χρόνια πὺν θὰ ῥθουν· στὰ χρόνια τὰ μελλοντικά· ἡ ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ. Ἀλλὰ γιὰ νὰ μᾶς φαίνεται ἔτσι, ἔπρεπε νὰ εἶναι μέγας ὁ ποιητὴς τῆς καὶ νὰ τὴν ἀνεβάσῃ μὲ τὸ σταυρὸ στὸ δικό του ἀνέβασμα. Μὲ τὴν ἀντίστασή του τὴν καθημερινή, τὴν ἔμμνη καὶ τὴν παλληκαρίσια ἐναντίον τῆς ψευτιᾶς καὶ τῆς ἀσκημιᾶς.

Τὸν ἐγνώρισα δυὸ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἄτυχον πόλεμον τοῦ 97. Παιδὶ ἀκόμα, μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου ἐγὼ κι' αὐτὸς ἐνδοξος κίβλας, μὲ τυπωμένες ποιητικὲς συλλογές του, φημισμένες στοὺς κύκλους τῶν νέων γιὰ τὰ βραβεῖα πὺν εἶχανε κερδίσει σὲ σπουδαιόφαντους ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς κι' ἄλλες πὺν σημάδευαν τὴν ἀλματώδη ἐξέλιξή του. Τὰ «Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου», τὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου», ὁ «Ὑμνος στὴν Ἀθηνᾶ», οἱ «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι», ὁ «Τάφος». Οἱ δύο τελευταῖες τοῦ συλλογὲς μ' εἶχαν κατακτήσει μὲ τὴν πρώτη ἐπαφὴ μου πρὸς αὐτές, ἀντίθετα ἀπὸ τὶς ἄλλες πὺν τὸ ὑπερβολικὸ ρητορικὸ τοὺς στοιχεῖο μ' ἀποξένωνε. Καὶ τὸ ρητορικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τὸ ἐκράτησε ὁ ποιητὴς ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του κάποτε λιγώτερον καὶ κάποτε περισσότερον.

Δὲν σκοπεύω μ' αὐτὰ νὰ κάμω κριτική. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Οὔτε νομίζω πὺς ἡ ρητορικὴ, ἢ κυριολεχτικώτερα, ἢ εὐφράδεια τοῦ λόγου, ἢ λυρικὴ εὐφράδεια, εἶναι καιτὶ τὸ ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν ποίησιν. Ἄλλοι ποιηταὶ δὲν τὴν ἔχουν καὶ τὴν ἀποζητοῦν, κι' ἄλλοι τὴν ἔχουν καὶ τὴν περιορίζουν. Θέλω ἀπλῶς νὰ τοποθετήσω καὶ νὰ ἐξηγήσω.

Ὅταν πρωτοφάνηκε ὁ Παλαμᾶς, ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑλλάδος ἦταν γεμάτη ἀπὸ τὸν ἀντίλαλον εὐκολων ρητορικῶν σχημάτων. Πῶς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴν τὸν ἐπηρεάσουν; Ὅμως ὁ νέος ποιητὴς, πὺν μαζί μὲ τὸ ποιητικὸ ταλέντον, εἶχε μέσα του φωλιασμένο καὶ τὸ κεντρὶ τῆς ἀνησυχίας, δὲν ἔπαυε νὰ γυρεύῃ, πῶς νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῶν ρηχῶν λόγων καὶ νὰ πάρῃ τὸ δύσκολον κι' ἀνηφορικὸ μονοπάτι πὺν θὰ τὸν ἀνέβαζε στὸ βουνὸ τῆς ἀλήθειας. Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, πὺν πρῶτος ἀπ' τοὺς Ἑπτανήσιους καταχτοῦσε τὸ Ἀθηναϊκὸ κοινόν, τὸ τόσο καθυστερημένο τότε ἀπέναντι τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑπτανήσου, μὲ τὸ ἀσυγκράτητον ποίημά του στὸν Πατριάρχη Γρηγόριον πὺν ἀπάγγειλε μπροστὰ στὸ ἄγαλμά του μὲ τὴν καταρράχτην φωνή του, γινότουν τὸ νέο εἶδωλον τῆς λατρείας τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ρίχτηκε μὲ πάθος στὴ μελέτη τῶν ἔργων του, μαγεμένος ἀπὸ τὴν ἀντρίκια, τὴν ἀρματολίτικη μοῦσα του. Καὶ νά, τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου, γεννήματα τοῦ

νέου του ποιητικοῦ «πιστεύω», πὺν ἦταν ἓνα μῆγμα δύο ρωμαντισμῶν· τοῦ καθα-
ρευουσιάνικου καὶ τοῦ δημοτικοῦ. Τοῦ Παπαρρηγόπουλου, τοῦ Βασιλειάδη, τοῦ
Παράσχου καὶ τοῦ Ζαλοκώστα ἀπὸ τῆ μιὰ μεριὰ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη ἀπὸ τὴν
ἄλλη. Μὲ τὸ μῆγμα αὐτὸ πορεύεται ὁ ποιητὴς μας κι' ὅταν ἀκόμα κάνει τὴν πρώτη
γνωριμιά του μὲ τὸ ἐφτασφράγιστο ποιητικὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, στὰ
Μάτια τῆς Ψυχῆς μου καὶ στὸν Ὑμνο στὴν Ἀθηνᾶ. Μῆγμα δυναμωμένο τώρα
κι' ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῶν ξένων ρωμαντικῶν, τοῦ Μπάϋρον καὶ τοῦ Βίκτωρ
Οὐγγώ, τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τοῦ Ἀλφρέδου ντε Βινύ. Κι' ἂν ἡ τύχη τό φερνε ὁ νέος
ποιητὴς νὰ κάνῃ τὴ γνωριμιά του πρῶτα μὲ τὸ Σολωμό κι' ὕστερα μὲ τοὺς ἄλλους,
τὸ ρητορικό του στοιχεῖο θὰ ἦταν πὺν περιορισμένο, τόσο στὴν πρώτη του, ὅσο καὶ
στὴν κατοπινὴ ἐκδήλωσή του. Σύγχρονα σχεδὸν μὲ τὸ Σολωμό, ἀποκαλύφθηκε
μπροστὰ του κι' ὁ Ἀνδρέας Κάλβος μὲ ὅλη τὴ μεγαλόπρεπη λύρα του. Ἀπὸ τοὺς
δυσὺ αὐτοὺς ἀκραιφνεῖς λυρικοὺς μας προσπαθεῖ τώρα νὰ ζητήσῃ ἓνα εἶδος καθα-
ροῦ τῶν ἐμπνεύσεών του. Οἱ Ἰαμβοὶ κι' οἱ Ἀνάπαιστοι κι' ὁ Τάφος μᾶς τὸ φανε-
ρώνουν. Στὸν τόνο τὸ μεγαλόπρεπο τοῦ Κάλβου, δεμένον στὰ δεσμά τῆς κρίμας —
νέας Ὁμφάλης ὅπως τὴν ὀνομάζει —, σκορπίζει τὸ σπύρο τῶν ἰδεῶν του πὺν θὰ
φνιτρώσουν πὺν ἔπειτα καὶ σὲ ἄλλα μέτρα καὶ σὲ ἄλλους ρυθμούς του :

Ὁ Ἀκρίτας εἶμαι Χάροντα,
δὲν περῶ μὲ τὰ χροῖνα,
Μ' ἄγγιξες καὶ δὲ μ' ἐνοιωσες
στὰ Μαρμαρένια Ἀλώνια.

Εἴμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων,
στὴν Ἐφτάλοφην ἔφερα
τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.

Δὲν χάνομαι στὰ Τάρταρα.
Μονάχα ξαποσταίνω,
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
Καὶ λαοὺς ἀνασταίνω.

Στὴν ἄλλη του συλλογὴ τραγουδάει τὸ πεθαμένο του παιδί, κάπου-κάπου μὲ
τὸ Σολωμικὸ τρόπο καὶ κάπου-κάπου μὲ τὸν ἦχο τοῦ δημοτικοῦ μοιρολογιοῦ :

Στὸ ταξίδι πὺν σὲ πάει
ὁ μαῦρος καβαλλάρης
κοίταξε ἀπ' τὸ χέρι του
τίποτε νὰ μὴν πάρης.

Κι' ἂν διψᾷς μὴν τὸ πῆς
 ἀπὸ τὸν Κάτου κόσμος,
 τὸ νερὸ τῆς ἀρνησιᾶς,
 φτωχό, κομμένο δυνόσμο.

Μὴν τὸ πῆς κι' ὁλότελα
 κι' αἰώνια μᾶς ξεχάσης,
 Βάλε τὰ σημάδια σου
 τὸ δρόμο νὰ μὴ χάσης.

Κι' ὅπως εἶσαι ἀνάλαφρο,
 μικρὸ σὰ χελιδόνι
 κι' ἄρματα παλληκαριοῦ
 δὲ σοῦ βρογτοῦν τῇ ζώγῃ,

Κοίταξε καὶ γέλασε
 τῆς Νύχτας τὸ Σουλτάνο,
 γλίστρησε σιγά-κρυφὰ
 καὶ πέταξε ἐδῶ ὀπάνω.

Καὶ στὸ σπίτι τὸ ἄραγρο,
 γυρνῶντας, ὦ ἀκριβέ μας,
 γίνε ἀεροφίλημα
 καὶ γλυκοφίλησέ μας.

Μὲ τὰ ἀνωτέρω δύο ποιήματα μᾶς ἀποκαλύπτεται ἤδη ὅλη ἡ προσωπικότης τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Μπαίνομε μ' αὐτὰ στὴ γιγαντιαία προσπάθεια ποὺ ἐξόδεψε γιὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπ' ὅλες τὶς κατώτερες, τὶς νοθευμένες ἐκδηλώσεις τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ὁδηγηθῇ ἀπὸ τὸ γερὸ κριτικὸ τοῦ ἔνστικτο σὶς γνήσιες πηγές τῆς ὁμορφιᾶς καὶ τῆς ἀλήθειας. Σολωμός, Κάλβος, Βαλαωρίτης, δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ σύγχρονα ἴσως Ἐρωτόκριτος καὶ Κρητικὸ Θέατρο. Ὀπλισμός του καὶ λυτρωμός του. Δὲν ἔχει φόβο πιά. Κι' ὅσο κι' ἂν ἄλλες πρωτινές του ἀγάπες θὰ ῥχονται μελλοντικὰ νὰ τοῦ κλονίζουν τὸ στερέωμά του, θὰ εἶναι περαστικές. Μέσ' ἀπὸ τὰ παροδικὰ ταλαντεύματά του θὰ βγαίνει πάντα νικητῆς ὁ ἀληθινὸς ποιητῆς, ὁ θρεμμένος μὲ τὴν πιὸ ἀξιόλογη πνευματικὴ τροφὴ ποὺ εἶχε νὰ τοῦ δώσῃ ὥς τότε ἡ φτωχή μας πατρίδα.

Ἄλλως τε δὲν ἦταν πιά μόνος. Ὀλόκληρη πλειάδα εἶχε δημιουργηθῇ γύρω του ἀνθρώπων ποὺ ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀλυσίδες τῆς κοινοτυπίας. Κι' ἀνοίγοντας δικούς των νέους δρόμους βρέθηκαν μιὰ μέρα στὸ ἴδιο τὸ βουνό, ἀποφασισμένοι ν' ἀνεβοῦν στὴν κορυφὴ του γιὰ νὰ χαιρετήσουν τὴν ἀνατολὴ τοῦ Ἑλίου. Στὰ Ἐφτάνησα ὁ Γεράσιμος Μαρκοῤῥᾶς, ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, συνεχιστὰί τῆς Σολωμικῆς παραδόσεως, ὁ Ἀνδρέας Λασκαράτος μὲ τὶς κανστικές του σάτιρες, ὁ Ἰάκωβος Πολυλᾶς μὲ τὶς σοφές του μελέτες γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὴ δημοτικὴ

γλώσσα καὶ μὲ τὶς ἑξαιρετικὰς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Σαίξπηρ καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ὅμηρου, ὁ Καλοσγοῦρος, ὁ Μαρτζώκης, ὁ Μαβίλης, ὁ Ντῆνος Θεοτόκης κτ' ἐδῶ ὁ Ροῦθης μὲ τὰ Εἰδωλά του, ὁ Ἄγγελος Βλάχος μὲ τὸ λεξικόν του, ὁ Νικόλαος Πολίτης μὲ τὶς σοφὲς ἐργασίαι του ἐπάνω στὰ δημοτικά μας τραγούδια, τὶς λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὶς λαϊκὰς παροιμίαι, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ Σάθας, ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης καὶ ξένοι ὅπως ὁ Λεγκράν, ὁ Κρουμπάχερ, ὁ Σλουμπερζέ, ὁ Ντήλ, μὲ τὶς ἐρευνὰς τῶν γύρω ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς γλώσσας μας στὸ Μεσαίωνα καὶ τὸ Βυζάντιο, ὁ Ψυχάρης μὲ τὸ Ταξίδι του, ὁ Ἀλέξανδρος Πάλλης μὲ τὴ μετάφρασή του τῆς Ἰλιάδας τοῦ Ὅμηρου, ὁ ἐρχομὸς τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη διηγηματογράφου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, καὶ τοῦ ποιητῆ Γεωργίου Δροσίνη, τὸ πέρασμα τοῦ Μητσάκη, τοῦ Βιζυηνοῦ, τοῦ Ἑφταλιώτη, τοῦ Κρυστάλλη, τοῦ Χρηστομάνου, τοῦ Προβελεγγίου, τοῦ Κονδυλάκη, τὸ ξεπέταγμα νεωτέρων πεζογράφων : τοῦ Καρκαβίτσα, τοῦ Ξενοπούλου, τοῦ Βλαχογιάννη καὶ νεωτέρων ποιητῶν : τοῦ Πέτρου Βασιλικῷ (ψευδώνυμο τοῦ Κώστα Χατζοπούλου), τοῦ Μαλακάση, τοῦ Καμπύση, τοῦ Πορφύρα, τοῦ Σπήλιου Πασαγιάννη, ἐπλάτυναν ἀνυπολόγιστα τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα, ὑψώνοντας ἐπάνω σὲ γερά θεμέλια τὸ παλάτι τῆς ἀναγεννήσεως τῆς λογοτεχνίας μας.

Δὲν γελιότουν βέβαια ὁ Ροῦθης, ὅταν ἀκολουθῶντας κατὰ γράμμα, τὴ θεωρίαν τοῦ Γάλλου αἰσθητικοῦ καὶ φιλοσόφου Ἰππολύτου Ταιν, διεκήρυττε πὺς δὲ μπορεῖ ὁ τόπος μας νὰ δώσῃ σημαντικοὺς συγγραφεῖς ἐν ὅσῳ τοῦ λείπει τὸ κατάλληλον περιβάλλον. Γελιότουν ὅμως πὺς δὲν ἐπρομάντεψε πὺς τὸ περιβάλλον αὐτὸ θὰ ἐδημιουργεῖτο ἄξαφνα μέσα σὲ λίγα χρόνια, μέσα στὴν ἴδια του ἐποχή. Νομίζει κανεὶς πὺς γιὰ νὰ τὸν διαφεύσουν, συνώμοσαν ὅλες οἱ ἐπαρχίαι μας κτ' ὅλα τὰ νησιά μας, στέλνοντας ἄλλεπάλληλα διαλεχτὰ παιδιὰ τους στὴν πρωτεύουσα γιὰ νὰ κάμουν ὑπαρχτό, τὸ ἀνύπαρχτο ἕως τότε περιβάλλον.

Ὁ Κωστής Παλαμᾶς βρέθηκε μέσα στὸ στοιχεῖο του. Ἐπινε ἀπ' ὅλες τὶς βρῦσες πὺς ἀνοίγαν ξαφνικά, ὅστερ' ἀπὸ αἰῶνες, τοὺς κρουνούς των. Παρακολουθοῦσε βῆμα πρὸς βῆμα τὶς προσπάθειες ὅλων. Δὲν ἄφηνε νὰ τοῦ ξεφεύγῃ κανένα δημοῦργημά τους. Τοὺς καλοῦσε κοντά του. Ἄνοιγε γι' αὐτὸ τὸ φιλόξενο σπίτι του τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ, μεταβάλλοντάς το σὲ φιλολογικὸ σαλόνι. «Εἶμαι μαθητὴς τῶν μαθητῶν μου!» διεκήρυττε σ' ἕνα κριτικὸ του ἄρθρο. Κτ' ἦταν πράγματι. Ἐπλούτιζε μὲ τοὺς θησαυρούς των. Γινότουν μέλισσα γιὰ νὰ τρυγήσῃ τὰ πνευματικά τους ἄνθη. Ἀνανεωνότουν.

Κτ' ὅ,τι ἔκαμε μὲ τοὺς δικούς μας, τὸ ἔκαμε καὶ μὲ τοὺς ξένους. Τοὺς Γάλλους πρῶτ' ἀπ' ὅλους. Ποιητάς, διηγηματογράφους, κριτικούς, φιλοσόφους. Οἱ πῶς χτυ-

πητὲς ἐπιδράσεις του, ποὺ τὸν ἀκολούθησαν ὡς τὸ τέλος, εἴν' ἐκεῖνές ποὺ εἶχε ἀπὸ τὸν Οὐγγώ, τὸ Λαμαρτῖνο, τὸ Βινύ, τὸ Λεκόντ ντὲ Αἰλ, τὸ Σουλὺ Προυντιώμ κι' ἀργότερα τὸ Βερράρεν. Ἀλλὰ κι' οἱ συμβολισταί, ὅπως ὁ Ἐνρὺ ντὲ Ρενιὲ δὲν τὸν ἄφηναν ἀσυγκίνητο. Σὲ κάποιες πάλι ἀπὸ τὴς «Ἐκατὸ Φωνές τῆς Αὔρας του» νομίζει κανεὶς πὼς ἀκούει φωνές τῶν «Στροφῶν» τοῦ Ζὰν Μορεάς :

Μὲς στοῦ χειμῶνα τὴν καρδιά, τῆς μυγδαλιᾶς τὰ λούλουδα
ἀπὸ τὸν ἥλιο ἰλάρωσε κι' ὁ θυμωμένος μῆρας,
τῆς ὁμορφιάς γύρω-τριγύρω ἓνα στεφάνι πλέκετε
ξέσκεποι βράχοι καὶ βουνὰ γραμμένα τῆς Ἀθήνας.

Τὰ χιόνια εἶναι στὸν Πάρνηθα σὰν ἄνθισμα κι' αὐτά,
χαϊδεύει τὸν Κορυθαλλὸ δειλὴ γλωρὰδα ὀνείρου,
τοῦ Θείου τοῦ Βράχου τοῦ γελᾷ ἡ Πεντέλη· κι' ὁ Ὑμητιὸς
ἀκούει γυρτὸς τὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι τοῦ Φαλήρου.

Κι' ὅ,τι ἔκαμε μὲ τοὺς Γάλλους, τὸ ἔκαμε, διὰ μέσου τῆς γλώσσας των ποὺ τὴν κατεῖχε στὴν ἐντέλεια, μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ξένους. Παλιὺς καὶ σύγχρονους. Τ' ὁμολογεῖ σιὸ ποιήμά του μὲ τὸν τίτλο «Εὐρώπη».

Ὅπου Τολσιτόδες, ὅλα εὐλογημένα,
ὅπου Γκαῖτε, φῶς ὅλα καὶ σοφία.
Μὰ ἐμένα εἴν' ὅλη ἡ ἀγάπη μου γιὰ σένα
τώρα, ὦ Γαλλία.

Πρῶτα τῆς θείας Μητέρας μου τὸ γάλα
κι' ὕστερα ἐσὺ τῆς ἔρημος τὸ μάννα.
Ἐσὺ χαρά, ὁδηγήτρα, ἐσὺ δασκάλα,
ἐσὺ ἄλλη μάννα.

Τὰ κοσμοπατημένα χόματά σου,
δὲν πάτησα. Δὲ μ' ἔλουνες Σηκουάνα,
τοῦ τραγονδιοῦ μου φέγγος τ' ὄραμά σου,
ἐσὺ ἄλλη μάννα.

Ὡ Κελτικὲς βαλανιδιές, κι' ὦ κροῖνοι
Γαλατικοί, σὲ λυρικὰ Παρίσια
μὲ τοὺς Οὐγγώ, μ' ἐσᾶς, ὦ Λαμαρτῖνοι,
φτερά, μεθύσια ! ..

Μὲ τὴ Γαλλικὴ γλῶσσα ἀπλώνει τὰ φτερά του ὁ ποιητής μας καὶ πετᾷ στοὺς πνευματικοὺς κόσμους ὅλων τῶν τόπων κι' ὅλων τῶν ἐποχῶν. Ὁ Ἑγελος, ὁ Ρενάν, ὁ Ἐμερσον, ὁ Νίτσε, ὁ Ἀμιέλ, ὁ Σέλλεϋ, ὁ Ποῦσκιν, ὁ Οὐίτμαν, ὁ Καρντούτσι, ὁ Ντιανούντσιο γίνονται καθημερινοὶ συντροφοὶ του.

Σκλάβος κι' εραστής τοῦ βιβλίου!.. Για τὸν ἔρωτα τοῦ βιβλίου ἐγκατέλειπε κάθε κοσμικὴ ἐνασχόληση κι' ἐκλείστηκε στὸ γραφεῖο του. Για τὸν ἔρωτα τοῦ βιβλίου ἔγινε ἀναχωρητής, ἀσκητής, καλόγερος. Τὸ λέει μὲ παράπονο, μὲ λύπη.

Τὴν ὥρα τὴν ὑπέριστα ποῦ θὰ τὸ σβῇ τὸ φῶς μου
ἀγάλια ἀγάλια ὁ θάνατος, ἕνας θε' νὰ 'ν' ἐμένα
ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου.
Δὲ θά 'ναι οἱ κούφιοι λογισμοί, τὰ χρόνια τὰ χαμένα,
τῆς φτώχειας ἢ ἔργοια, τοῦ ἔρωτα ἢ ἀκοίμητη λαχτάρα,
μιὰ φλόγα μέσα στὸ αἷμα μου, προγονικὴ κατάρα,
μήτε ἢ ζωὴ μου ἢ ἀδειανή, συρτὴ ἀπὸ τὸ μαγνήτη
πάντα τῆς Μούσας, μήτ' ἐὼν χιλιόκριβό μου σπῖτι,
ὁ πιὸ τρανὸς καημὸς μου.
Θά 'ναι πὼς δὲ δυνήθηκα μ' ἐσὲ νὰ ζήσω, Πλάση
πράσινη, ἐπάνω στὰ βουνά, στὰ πέλαγα, στὰ δάση.
Θά 'ναι πὼς δὲ σὲ χάρηκα, σκυφτὸς μὲς στὰ βιβλία,
ὦ Φύση, δλάκαιρη ζωὴ κι' δλάκαιρη σοφία!..

«Μὰ τὰ βιβλία», λέει πάλι, στὰ «Χρόνια μου καὶ στὰ Χαριτιά μου», «μοῦ εἶναι σὰν πρόσωπα καὶ τὰ γνιοιάζομαι, ἄταχτα κι' ἀδιάλεχτα κάπως, καὶ σὰν τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου».

Τὸ ζήτημα ὁμως δὲν εἶν' αὐτό.

Καὶ βέβαια ὁ ποιητὴς δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὸ βιβλίο. Τὸ ζήτημα εἶναι πὼς μπορεῖ τὸ βιβλίο νὰ ὠφελήσῃ κι' ὅχι νὰ βλάβῃ τὸν ποιητή. Τὸ βιβλίο, ὅπως τὸ μουσικὸ κομμάτι, ὁ ζωγραφικὸς πίνακας, τὸ γλυπτικὸ ἔργο, ὁ περιλάτος, ἢ ἐκδρομὴ, τὸ ταξίδι, ὁ χορὸς, τὸ τοπίο τῆς φύσεως χρησιμεύουν νὰ μᾶς ξυπνᾶνε τὶς ληθαργοῦσες δυνάμεις μέσα μας καὶ νὰ φτερώσουν τοὺς πόθους μας γιὰ νέα ξεκινήματα, γιὰ νέες δημιουργίες. Ἡ μελέτη τοῦ βιβλίου εἶναι μέσον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα δῶρα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι σκοπός.

Ἐπειτα κάθε βιβλίο, ἀνεξέταστα παρμένο, εἶναι τάχα κατάλληλο γιὰ τὴ δική μας ψυχούσταση; Οἱ ιδέες ποὺ περιέχει μποροῦν νὰ μετουσιωθοῦν μέσα μας; Μποροῦν νὰ μᾶς γεννήσουν δικές μας ιδέες; Ἡ θὰ μᾶς στεγνώσουν κάθε δροσιὰ τῆς καρδιᾶς καὶ θὰ μᾶς καταστήσουν ξηροὺς, ἐγκεφαλικούς; Δὲν ξέρω ἂν ἡ ἀδιάκοπη μελέτη τῶν βιβλίων ὠφέλησε ἢ ἔβλαψε τὸν ποιητὴ μας καὶ πόσο. Αὐτὸ θὰ τὸ κρίνῃ τὸ μέλλον. Ἐμᾶς μᾶς ἐνδιαφέρει σήμερα τὸ μέρος τοῦ ἔργου του, ποὺ ἔγινε, ὅχι κάτου ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴ πίεση τῶν διαβασμάτων, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ξεχείλισμα τῆς μεγάλῃς του καρδιᾶς καὶ τὴ λάμψη τοῦ μεγάλου του νοῦ. Κι' εὐτυχῶς τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ἔργου του, — ξεχυμένο στὰ καλύτερα βιβλία του — εἶναι τόσο πλατὺ καὶ τόσο πλούσιο, ποὺ ἀρκεῖ μὲ τὸ παραπάνω γιὰ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ μιὰ ἀπὸ τὶς πρωτεύουσες θέσεις, ὅχι μόνο στὴ νεοελληνικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν παγκόσμια ποίηση.

Τὰ χρόνια πού ἤμουν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μαζί του, ἀπὸ τὸ 1900 ὡς τὸ 1906 στάθηκαν τὰ πρὸ δημιουργικά του χρόνια. Μέσα σ' αὐτὰ ἐξέδωσε τὴν «Ἀσάλευτη Ζωή» του, πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, περιέχει τὰ πρὸ ολοκληρωμένα, τὰ πρὸ ἰσορροπημένα, τὰ πρὸ τέλεια Παλαμικά ποιήματα. Γύρω ἀπ' τὴν «Ἀσάλευτη Ζωή», συγκεντρωμένα καὶ τὰ καλύτερα ποιήματά του ἄλλων συλλογῶν του, τῶν «Καημῶν τῆς Λιμνοθάλασσας» λ.χ. τῆς «Πολιτείας καὶ μοναξιᾶς», τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου», τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων», τοῦ «Τάφου», φτιάχνουν τὸ μεγάλο μνημεῖο πὸν ὑψωσεν ὁ Κωστής Παλαμᾶς στὸν τόπο μας. Μεγάλο ὅσο κι' ἐκεῖνο πὸν ὑψωσε πολὺ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ὁ Διονύσιος Σολωμός. Τὸ ἓνα ἀμέτρητο σὲ ἔκταση, τὸ ἄλλο ἀμέτρητο σὲ βάθος.

Τὰ περισσότερα ποιήματα τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» μαζί μὲ κάποια ἄλλα τῶν ποιητικῶν συλλογῶν πὸν προανέφερα θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ εἶχε ἐξαίρεσει ἀπ' τὸν κανόνα τῆς κριτικῆς του γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ποιητῆ μας, ὁ ἀείμνηστος Κώστας Χατζόπουλος, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τῶν «Βωμῶν», ἄλλης ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Παλαμᾶ. «Δὲ θέλω νὰ κρύψω, λέει, πῶς, ὅπως καὶ ὅλο τὸ ποιητικὸ οἰκοδόμημα, καὶ οἱ «Βωμοί» του δὲν δίδουν μὲ τὸ πρῶτο βλέμμα τὴν ἐντύπωση τοῦ ἐντελῶς ἁρμονικοῦ καὶ συμμετρου, τοῦ φροντισμένου κι' ἐξεργασμένου πρὸ τέλεια καὶ τελειωτικά, τοῦ ἀπαλλαγμένου ἀπὸ κάθε παράτολμη γραμμὴ, παράφωνη γωνία καὶ φόρους περιπτώσεις, ἀνωμαλίες πὸν ἂν ἔλλειπαν, θὰ συντελοῦσαν σὲ μιὰν ἐπιθυμητὴν ἀπλότητα, θὰ εὐκόλυναν τὴν ἀμεσώτεραν ἐνέργειαν καὶ θὰ βοηθοῦσαν νὰ ἐκτιμηθῇ καλύτερα τὸ βάθος κι' αὐτὴ ἀκόμα ἡ συνολικὴ γραμμὴ πὸν εὐκόλα πνίγεται μέσα σὲ κάτι σὰν ἀκατέργαστους ὀγκόλιθους κι' ἡ ὁμορφιά τους συγχύζεται ἀπὸ βιαστικά καὶ κοινοτυπικά στολίσματα».

Τὸ κριτικὸ αὐτὸ ἄρθρο τοῦ Χατζοπούλου γίνεται σημεῖο ξεκινήματος στὸν πρῶτο τόμο τῆς «Ποιητικῆς μου» τοῦ ποιητῆ μας, βιβλίο, κατὰ ἓναν τρόπο, ἀπολογητικὸ κι' ἐρμηνευτικὸ μαζί τῆς τέχνης του καὶ τῆς ζωῆς του, μὲ πρόλογο πὸν τελειώνει μὲ μιὰ σκέψη τοῦ *Felix le Dante* :

«Ὁ ἀληθινὸς μεγάλος καλλιτέχνης, λέει ὁ Γάλλος αἰσθητικὸς, εἶναι ὁ καλύτερος κριτὴς τοῦ ἔργου του. Γνωρίζει καὶ τὶς ἐπιτυχίες του καὶ τὶς ἀτέλειές του. Γιὰ τοῦτο καὶ μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ διορθῶνεται καὶ νὰ πλησιάζῃ ἀγάγια ἀγάγια στὴν ἀλήθειά του. Γιατὶ τὸ κύριο προσὸν ἐνὸς μεγάλου καλλιτέχνη εἶναι τὸ ὅτι κρίνει! Ἵσως νὰ μὴν τοῦ δοθῇ καιρὸς νὰ συντελέσῃ τὸ ἔργο, πού, κατὰ τὴν κρίση του, θὰ ἦταν ἄφυγο. — Ἡ τέχνη μακρὰ καὶ ὁ βίος βραχύς. — Μὰ φτάνει πῶς μέσα στὸ ἔργο ἐνὸς ἀνθρώπου βρίσκει κανεὶς κομμάτια μιᾶς ἀλήθειας γιὰ νὰ μαντέψῃ πῶς ἔσπεκεν ἱκανὸς νὰ κάμῃ τέλεια ἀριστουργήματα. Τὰ κομμάτια αὐτὰ ὁ ἴδιος τ' ἀναγνωρίζει καὶ θλίβεται πῶς καὶ τὰ ὑπόλοιπα δὲν εἶναι ὅμοια».

Τὰ περισσότερα ὁμῶς ποιήματα τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» καθὼς καὶ ποιήματα ἢ ἀποσπάσματα ποιημάτων τῶν ἄλλων συλλογῶν ποὺ ξεχώρισα ἤδη δὲν ἀνήκουν στὸν κύκλο ποὺ ἀγγρίζουν τὰ βέλη τοῦ δικοῦ μας κριτικοῦ ἢ τοῦ Γάλλου αἰσθητικοῦ. Οὔτε κι' ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ ἴδιου τοῦ δημιουργοῦ των, ποὺ δὲ διστάζει νὰ τὸν ἐκμυστηρενθῇ στὸ ὥραϊο προλογικὸ τοῦ ποίημα τῆς Ἀσάλευτης Ζωῆς. Διαβάζοντάς το, νοιώθει κανεὶς στὶς φλέβες του νὰ διατρέχει τὸ ἴδιο ρῖγος ποὺ νοιώθει μπροστὰ σ' ἓνα ὥραϊο ἄγαλμα ξεθαμμένο ἄξαφνα ἀπ' τὴν ἀξίνα τοῦ ἀρχαιολόγου.

«Ὅμως τοῦ δικοῦ μου ἀγάλματος, λέει ὁ ποιητής, κι' ἂν ἔρθῃ ἡ ὥρα του νὰ ξεθαφτῇ ἀπ' τὸ λάκκο του, ὁ ναὸς θὰ εἶναι γεμάτος ἀπὸ ἀφεγάδιαστα ἄλλα ἀγάλματα καὶ δὲ θὰ ὑπάρχει τόπος νὰ χωρῇ». Γι' αὐτὸ βάζει τὸ λάκκο νὰ τὸ προστάξῃ νὰ γυρίσῃ πάλι σὰ βρυκόλακας στὴ νύχτα τῶν μνημάτων, καὶ στρέφοντας ὕστερα πρὸς τὸν τεχνίτη του, τοῦ λέει πικρά, προφητικά :

Μακρότερον ἀπ' τὴ δόξα σου καὶ μιὰ τοῦ κήπου βιόλα.

Καὶ θὰ περάσῃς, μάθε το, καὶ θὰ πεθάνῃς.

Κι' ἐγὼ ἀποκρίθηκα: «Ἄς περάσω κι' ἄς πεθάνω!

Πλάστις κι' ἐγὼ μ' ὅλο τὸ νοῦ καὶ μ' ὅλη τὴν καρδιά μου.

Λάκκος κι' ἄς φάῃ τὸ πλάσμα μου. Ἀπὸ τ' ἀθάνατα ὅλα

μπορεῖ ν' ἀξίξῃ πιὸ πολὺ τὸ γοργοπέρασμά μου.

Ἔτσι κι' ὁ Γκαῖτε σὲ μιὰ στιγμὴ σκεπτικισμοῦ του μιλεῖ μὲ πικρία στὸν πιστό του Ἐκκερμαν: «Μοχθοῦμε, τοῦ εἶπε, κοπιᾶζομε, γράφομε, δημιουργοῦμε, γιατί; Γιὰ νὰ κάνωμε γνωστὸ τ' ὄνομά μας. Γιατὶ τὸ ἔργο μας θὰ μείνῃ ἄγνωστο».

Δὲν πιστεύω οὔτε τὸ Γκαῖτε, οὔτε τὸν Παλαμᾶ. Κι' ὅσο δὲν ἀλήθευε ὁ πικρὸς λόγος τοῦ μεγάλου ποιητῆ τοῦ Φάουσι, ἄλλο τόσο δὲν πρόκειται ν' ἀληθῆνῃ κι' ἡ ἀπασιειόδοξη σκέψῃ τοῦ δικοῦ μας ποιητῆ. Γιατὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ θαμμένο ἓνα ποιητικὸ ἔργο ποῦ τὸ ἀπαρτίζουν ποιήματα σὰν τὰ Σονέττα τῶν Πατρίδων λ.χ. μὲ τὸν ὠραιοπελέκητό τους στίχο, τὶς ἐξαίσιες εἰκόνες των, τὸν ὑμνητικὸ τους τόνο, τὸν γνήσια ἀρχαϊκὸ, λουσμένα ἀπὸ ὅλο τὸ φῶς τῆς Ἑλλάδας μας;

Ἐδῶ οὐρανὸς παντοῦ κι' ὀλοῦθε ἥλιον ἀχτῖνα

καὶ κάτω ὀλόγυρα σὰν τοῦ Ὑμητιοῦ τὸ μέλι.

Βγαίνουν ἀμάραντα ἀπὸ μάρμαρα τὰ κρῖνα,

λάμπει γεννήτρα ἐνὸς Ὀλύμπου ἡ θεία Πεντέλη.

Στὴν ὁμορφιὰ σκοιτάβει σκάβοντας ἡ ἀξίνα,

σιὰ σπλάχνα ἀντὶ θνητούς, θεοὺς κρατᾷ ἡ Κυβέλη.

Αἶμα μενεξεδένιο γοργοστάζει ἡ Ἀθήνα

κάθε ποὺ τὴ χτυπᾷ τοῦ Δειλινοῦ τὰ βέλη.

Τῆς ἱερῆς ἐλιάς ἐδῶ ραοὶ κι' οἱ κάμποι
ἀνάμεσα στὸν ὄχλο ἐδῶ ποῦ ἀργοσαλεύει
καθῶς ἐπάνω σ' ἀσπρολούλουδα μιὰ κάμπη.

Ὁ λαὸς τῶν λειψάνων ζῆ καὶ βασιλεύει
χιλιόψυχος· τὸ πνεῦμα καὶ στὸ χῶμα λάμπει·
τὸ νοιώθω μὲ σκοτάδια μέσα μου παλεύει.

Μὲ τὰ ἴδια προτερήματα εἶναι στολισμένα τὰ περισσότερα ποιήματα τῆς πλούσιας του αὐτῆς συλλογῆς. Πολλὰ κομμάτια τοῦ «Γυρισμοῦ», μεταξὺ τῶν ὁποίων βρίσκεται κι' ἡ ὑπέροχη «Νέα Ὠδὴ» τοῦ παλιοῦ «Ἀλκαίου», τοῦ «Τραγουδιοῦ τοῦ Ἥλιου», τῆς «Φοινικιάς», πὺν θὰ τῇ ζήλευε ὁ ἴδιος ὁ Σέλλεϋ, τῶν «Ἐκατὸ Φωνῶν», τῶν «Ὑμνων καὶ τῶν Θυμῶν», τοῦ «Ἀσκραίου», τῶν «Ἀλυσίδων», πολλὰ ἐπίσης κομμάτια ἄλλων συλλογῶν του, τῆς «Πολιτείας καὶ Μοναξιάς», τῶν «Καημῶν τῆς Διμυνοθάλασσας», τοῦ «Δωδεκάλογου», τῶν «Ἰάμβων καὶ Ἀναπαίστων», τοῦ «Τάφου»

Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀπέραντη κλίμακα τῆς λυρικῆς ἐκδηλώσεως, παρ' ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις κάποιων κριτικῶν καὶ κάπου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ δημιουργοῦ της ὑπάρχει μιὰ οὐσιαστικὴ ἐνότης ὅχι μόνο τεχνικῶν μέσων ἀλλὰ καὶ ἰδεῶν.

Τῶν ἰδεῶν αὐτῶν πραγματικὴ Ἰδέα Βασίλισσα εἶναι ἡ Ἰδέα τῆς Πατρίδας, ἡ Ἑννοια τῆς Πατρίδας, ἡ Πατρίδα Ἑλλάδα. Ὅλες οἱ ἄλλες ἰδέες εἶναι θεραπανίδες της. Στολισμένες μὲ τὰ φανταχτερά, χρωματιστὰ φορέματά τους, ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν ἐποχὴ πὺν ξεσηκώνονται κι' ἔρχονται γιὰ νὰ τιμήσουν τὴ Βασίλισσά τους.

Μπορεῖ ὅμως κανεὶς, ἂν προτιμᾷ, νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν Παλαμικὴ Ποίηση κι' ὡς ἓνα πολὺπρᾶχτο δρᾶμα πὺν πρωταγωνίστριά του εἶναι πάλι ἡ Ἑλλάδα καὶ πρόσωπα δευτερεύοντα εἶναι ὅλες οἱ ἄλλες ἀγάπες τοῦ Ποιητῆ. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐγράφηκε ὅλο αὐτὸ τὸ δρᾶμα. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα πάσχει καὶ μοχθεῖ ὁ ποιητὴς του. Τὴν Ἑλλάδα στοχάζεται κι' ὅταν ἀκόμα μοιάζει νὰ ξεφεύγῃ ἀπ' αὐτήν. Γι' αὐτὴν ματώνεται ἡ καρδιά του. Τὴν παρουσιάζει μ' ὅλες τὶς μορφές πὺν ἄλλαξε μέσα στοὺς αἰῶνες. Τὴ μορφὴ της τὴν πανάρχαια καὶ τὴν Ὀμηρικὴ, τὴ μορφὴ της τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τὴν ἀγαλματένια, τὴ μορφὴ της τὴ Μακεδονίτισσα τοῦ Μέγ' Ἀλέξανδρου, τὴ μορφὴ της τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ τὴν πρωτοχριστιανικὴ, τὴ μορφὴ της τὴ Βυζαντινὴ τῶν Αὐτοκρατόρων, τὴ μορφὴ της τῆς Σκλαβιάς, τὴ μορφὴ της τὴν ἀρματολίκι τοῦ Εἰκοσιένα. Τὴ μορφὴ της τέλος κάθε ὑψωμοῦ της καὶ κάθε ξεπεσμοῦ της.

Θεοὶ του ὅλοι οἱ Θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου κι' ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι ἡμίθεοι καὶ ἥρωες ἀπὸ τὸν Ἥλιο ὡς τὴ Σελήνη, ἀπ' τὸν Ἀπόλλωνα ὡς τὸν Ἀδωνι, ἀπ' τὸν Ὀρφέα ὡς τὸ Διόνυσο κι' ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ ὡς τὴν Ἀφροδίτη. Κι' ὅλοι οἱ νέοι Θεοί, ἡμίθεοι, μάρτυρες, ἄγιοι καὶ ἥρωες ἀπὸ τὸ γλυκύτατο Ναζωραῖο ὡς τὴν Ἀειπάρθενη Μαρία, ἀπὸ τοὺς Ἀγγέλους τῶν Οὐρανῶν ὡς τοὺς Δαίμονες τοῦ Σκότους, ἀπὸ τοὺς Ἀἰ

Γιόργηδες καὶ τοὺς Ἄϊ Δημήτριδες τοὺς Καβαλλάρηδες ὡς τοὺς Ἀντρειωμένους καὶ τοὺς Ἀκρίτες κι' ἀπ' τὶς Νεράϊδες τῶν δασῶν καὶ τὶς Ἡλιογέννητες ὡς τὶς Γοργόνες τῶν Θαλασσῶν, τὶς Λάμιες τῶν πηγαδιῶν, τοὺς Δράκους καὶ τὰ Στοιχειά. Νά, γιατί :

Ἡ γῆ μας, γῆ τῶν ἄφθαρτων
Ἀερικῶν κι' Εἰδώλων
Πασίχαρος κι' ὑπέρχαλος
Θεός μας εἶναι ὁ Ἀπόλλων.

Στὰ ἐντάφια λευκὰ σάβανα
γυρτὸς ὁ Ἐσταυρωμένος,
εἶν' ὁλόμορφος Ἄδωνις
ροδοπεριχυμένος.

Ἡ ἀρχαία ψυχὴ ζῇ μέσα μας
ἀθέλητα κρυμμένη...
Ὁ Μέγας Πᾶν δὲν πέθανε!..
Ὁχι, ὁ Πᾶν δὲν πεθαίνει!..

Καὶ νά, γιατί, ἀπὸ τὸ χωριὸ τῆς Προβηγίας ποὺ βρισκόμουν, κοντὰ στὴν Ἀρλα, τὴν πατρίδα τοῦ Φρειδερίκου Μιστράλ, μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει τόσες συγγένειες ὁ δικός μας ποιητής, τοῦ ἔστειλα γιὰ τὰ πενήντά του χρόνια τὸν ἀκόλουθο χαιρετισμό :

Ἀπὸ τῆ χώρα τοῦ Μιστράλ, — εὐτυχισμένη συντυχιά, —
Κι' ἀπὸ τὴν ξενητιά,
γιὰ τὰ πενήντα χρόνια σου, λίγες στροφές στὴν ἄρπα μου
σοῦ πλέκω, ὦ Παλαμᾶ!

Τί σὰ δὲ μοιάζει ἡ τέχνη μας ; Ἡ ποίησή σου ἡ ἀχνόφωτη
Κι' ἡ μουσά σου ἡ Μιράντα
κρύβει τὶς μυστικιστικὲς τὶς ὁμορφές ποὺ μ' ἔθελξαν
Καὶ ποὺ μὲ θέλγουν πάντα.

Μὲς στὴ γωνιά σου τῆ σοφῆ, ποὺ σὰν τὸ βράχο σιάθηκε
μπροστὰ σὲ τόσες μπόρες,
περνώντας τὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ σου, τὶς δημιουργικὲς
τὶς κοσμοφόρες σου ὥρες,

Ἀγάλια-ἀγάλια τό ἴπλαθες τὸ πολυκύμαντο ἔργο σου
Καὶ σὰ μιὰν ἐκκλησία
τό ὀστιδες μ' ὅλους τοὺς ρυθμοὺς — ἑλληνικοὺς, βυζαντινοὺς
καὶ πάντα μ' ἁρμονία.

Καὶ θνυιδώματα τεφρὰ τῆς ἔβαλες καὶ ζωγραφιὲς
θαμπὲς καὶ πολυελαίους

κι' ὁλόγυρα ζωγράφισες στοὺς τοίχους της Ἀπόλλωνες
μαζὶ μὲ Ναζωραίους.

᾽Ω Χαῖρε, χαῖρε, Παλαμᾶ! .. Μέσα στὰ χρόνια τὰ πεζά,
στὰ χρόνια αὐτὰ τὰ στεῖρα,
ἡ παρουσία σου ἡ γλυκιά γιὰ τὸ Ἕθνος τὸ μαρτυρικό
εὐλογημένη Μοῖρα!

Ἴσως μοῦ παρατηρήσῃ κανεὶς πὼς ἀδικῶ τὸν ποιητὴ προσπαθῶντας νὰ τὸν κλείσω στὰ στενὰ σύνορα μιᾶς πατρίδας. Ἀλλά, ἔχω τὴν τιμὴ νὰ τὸ βροντοφωνήσω ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτό, πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶναι πατρίδα μὲ τὴν πρόχειρη σημασία τῆς λέξεως. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότης. Τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἀδικοῦν ἴσα-ἴσα εἶναι ὅσοι δὲν εἶναι σὲ θέση, — στερημένοι ὁλότελα καλλιτεχνικοῦ ἐνστίκτου — νὰ διαλέξουν ἀπὸ τὸ ἀπέραντο σιχουργικὸ του ἔργο τὰ μέρη ἐκεῖνα ποὺ γράφθηκαν σὺν πρὸς εὐτυχισμένες ὥρες του καὶ νὰ μᾶς τὰ ἐξηγήσουν πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὡς καλλιτεχνήματα κι' ἔπειτα ὡς ἰδέες. Ἡ φιλοσοφική τους ὁμῶς μανία τοὺς σπρώχνει ν' ἀνακαλύψουν τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ δὲν τὸ βρίσκουν γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει. Γιατὶ ἂν ὑπῆρχε, ὁ Παλαμᾶς δὲ θὰ ἦταν ποιητής, ἢ θὰ ἦταν κατώτερος ποιητής. Ὅπως ὁ Λουκρήτιος, — εἴτε τὸ θέλουν εἴτε δὲν τὸ θέλουν μερικοί, — εἶναι κατώτερος ὡς ποιητῆς ἀπὸ τοὺς Ὀμήρους καὶ τοὺς Βιργίλιους.

Ὁ Παλαμᾶς ταξιδεύοντας μὲ τὰ βιβλία, ἀνάμεσα σὲ καιροὺς καὶ τόπους, σταμάτησε ἔξω ἀπ' τὰ καγκελόφραχτα περιβόλια διαφόρων φιλοσόφων. Ὅμως μέσα τους δὲν ἐμπῆκε παρὰ ἡ σκιά του. Ὁ ἴδιος δὲν ἐμπῆκε ποτέ. Ἄλλως τε «Στὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου» τὸ βεβαιώνει μόνος του :

«Ένας ποιητής, λέει, εἶναι κάτι πολλὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο. Μὰ ἡ Ποίηση μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς, πὼς εἶναι κι' αὐτὴ κάποιας φιλοσοφίας ὁ ἀφρός, ἀφοῦ κι' ἡ λογοτεχνία ὁλόκληρη, ἂν πιστέψουμε τὸν ἱστορικό, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ φιλοσοφία λαϊκὰ φιλοσοφημένη».

Καὶ παρακάτω :

«Ἐπειτα, τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πῶς νὰ φιλοσοφήσῃ ὁ ποιητής, ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὴ φιλοσοφική του συγκίνηση σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια ἰδιοσυγκρασία του καὶ ὅστερα πῶς νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἐκδήλωσή της στοὺς νόμους τῆς ἐκφραστικῆς... Ἀπὸ δῶ μᾶς λέει ὁ Γκαῖτε πὼς δὲν εἶναι στὸ χέρι κανενὸς νὰ διαλέξῃ τὴ φιλοσοφία του. Γιατὶ τὴ φιλοσοφία του ὁ καθένας τὴ βρίσκει μέσα του».

Ὁ Παλαμᾶς γιὰ μένα εἶναι νοσταλγὸς ὅλων τῶν κοσμοθεωριῶν καὶ νοσταλγὸς συγχρόνως τῆς ἐπιστήμης ποὺ πιστεῖ πὼς θὰ φέρῃ τὴν ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεινὰ του. Κι' ἀπ' αὐτοῦ βγαίνει ὅλη ἡ ἀνθρωπιστική του, ἡ φιλόλαχ κι' ἐπαναστατική του διάθεση.

Τελειώνω τὸ λόγο μου μὲ μιὰ σελίδα ἀπ' τὸ ἡμερολόγιο μου :

Σάββατο πρωτὶ 27 Φεβρουαρίου 1943.

«Στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὅπου ὑπηρετοῦ ὡς Γεν. Γραμματεὺς, ἤρθε τὸ θλιβερὸ τηλεφώνημα πὺς πέθανε ὁ Παλαμᾶς. Ἡ συγκίνησή μου εἶναι ἀπέραντη. Πέθανε ὁ πῦρ ἐνάρετος ἄνθρωπος ποὺ γνώρισα στὴ ζωὴ μου, ποὺ ἦταν μαζί κι' ἕνας μεγάλος ποιητής. Μεγάλος κι' ἀληθινός. Ἐπῆρα τὸ καπέλλο μου καὶ ξεκίνησα γιὰ τὸ σπίτι του. Μὲ δέχτηκε ἡ Ναυσικᾶ, ἡ πολυαγαπημένη του κόρη, μὲ κλάματα καὶ μ' ἔμπασε στὸ γραφεῖο του ὅπου σὲ νεκρικὴ κλίνη ἦταν ξαπλωμένος ὁ ποιητής, σκεπασμένος ἀπὸ λουλούδια, Ὅλη τὴ μέρα στὸ ἔρημο σπίτι μου ποὺ γύρισα, ἡ σκέψη μου ἦταν γεμάτη ἀπ' τὸν Παλαμᾶ. Γεμάτη ἀπὸ τὸ ἔργο του, γεμάτη ἀπὸ χίλιες θύμησης τῶν εὐτυχισμένων ἡμερῶν τῆς δημιουργίας μας. Ἐπλόγιασα νωρίς, καὶ κουρασμένος ἀπ' τὶς συγκινήσεις τῆς ἡμέρας δὲν ἄργησα ν' ἀποκοιμηθῶ. Ξύπνησα κατὰ τὶς 5 τὸ πρωτὶ μὲ λίγους στίχους γιὰ τὸν Παλαμᾶ ποὺ στριφογύριζαν στὸ μυαλό μου. Μέσα σὲ μιὰ ὥρα εἶχα τελειώσει ὅλο τὸ ποίημα γι' Αὐτὸν ποὺ μᾶς ἔφυγε γιὰ πάντα, τοποθετῶντας το στὴ δραματικὴ αὐτὴ ἐθνικὴ μας στιγμὴ. Ἡ κηδεία θὰ γίνη στὶς 11 ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Νεκροταφείου. Στὸ τραμ συνάντησα τρεῖς νέους συναδέλφους ποὺ πῆγαιναν κι' αὐτοὶ στὴν κηδεία. Τοὺς ἔδωσα τὸ χειρόγραφο τοῦ ποιήματος νὰ τὸ διαβάσουν. Τοὺς ἐπροξένησε τρόμο. Τὸν εἶδα ζωγραφισμένο στὰ πρόσωπά τους.

— Θὰ τὸ πῆτε; Μὲ ρώτησαν, μὲ φωνὴ κομπιασμένη.

— Θὰ τὸ πῶ.

— Θὰ σᾶς συλλάβουν.

— Ἄς μὲ συλλάβουν.

Ἡ ἐκκλησία ἦταν ἀσφυκτικὰ γεμάτη. Καὶ μπροστά-μπροστά ἐκπρόσωποι τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας ποὺ ὁ τελευταῖος ἤξερε τὰ ἑλληνικὰ ὅσο κι' ἐμεῖς. Μετὰ τὸν ὥραϊο βαθυστόχαστο λόγο τοῦ Μακαριωτάτου Δσμάσκηνοῦ καὶ τὸ βροντόλαλο ποίημα τοῦ κ. Σικελιανοῦ ἐπλησίασα στὸ φέρετρο κι' ἄρχισα νὰ ἀπαγγέλλω τὸ δικό μου :

Μέσ' ἀπὸ τὰ κάγκελα τ' ἀόρατα,
τῆς ἀπέραντῆς μας φυλακῆς,
μέσα στὸ κελλὶ τὸ σκοτεινὸ μας,
δὲν ἐβάσταξες στὸν πόνο τῆς Φυλῆς
κι' ἔπεςες σὰ Δρυς
ἀπὸ τὰ χτυπήματα
κάποιων μαύρων ξυλοκόπων
στὸ σκοτάδι τῆς νυχτιᾶς τῆς τραγικῆς
δίχως νὰ προσμείνης τὴν ἀχτίδα
τῆς καινούργιας χαρᾶνγῆς.

Κὶ ἔπεςες, καθὼς ἀπὸ σεισμὸ
 πέφτει μιὰ μαρμάρινη κολώνα
 κάποιον πανάρχαιον ναοῦ.
 Σὰ ναὸς ὅπου χτυπιέται
 ἀπ' τὰ βόλια τῶν βαρβάρων,
 Σὰν τὸν Παρθενῶνα,
 Ὁρῶα, Ποιητὴ τοῦ Αἰῶνα.

Μάτια στερεμένα ἀπὸ τὶς τόσες
 συμφορές,
 δάκρυα δὲ θὰ χύσουνε γιὰ σένα.
 Θὰ σὲ κλάψουνε μιὰ μέρα
 οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ποὺ μᾶς σκοτώνουν
 ἔναν-ἔνα,
 σὰν ξυπνήσουν ἀπ' τὴ μέθη τους
 καὶ ἀντικρύσουν τί ἐρημιές
 ἐσκορπίσανε στὸ διάβα τους
 σ' ἀναρίθμητες καρδιές.

Φεύγεις, πᾶς γιὰ τὸ ταξίδι σου
 τὸ Ἀχερούσιο, τὸ στερνό,
 ὃ πρωτότοκε ἀδερφέ μας,
 ὅμως κοίτα, πῶς ξοπίσω σου
 οἱ Ἕλληνες σὲ χαιρετᾶνε...
 Ὁ καθένας ἓνα στίχο σου
 ψέλλοντας μελωδικό,
 σὲ ξεπροβοδᾶνε,
 μὲ τὰ μύρια σου τραγούδια,
 ποὺ βοτῆζουν σὰ μελίσσια
 ὅπανω ἀπ' Ἀπριλιοῦ λουλούδια,
 σὰ νὰ προμηνᾶνε τὴν Ἀνάσταση,
 ὃ μεγάλε ραιψωδέ μας.

Ἐφυγαν οἱ Ἱταλοί, ἔφυγαν κι' οἱ Γερμανοί, νικημένοι καὶ ντροπιασμένοι.
 Ὅμως ἡ Ἀνάσταση, ποὺ προμήνυσα στὸ ποίημά μου, ἀκόμα δὲν ἦρθε. Καὶ δὲ
 θὰ ῥθῃ, παρὰ ἐὰν οἱ λίγοι κακοὶ Ἕλληνες, ποὺ ὑπάκουσαν στὰ ἐχθρικά καὶ ὀλέθρια
 συνθήματα, διαλυθοῦν πέρα καὶ πέρα ἀπ' τὸν ἀήττητο στρατό μας ἢ ἔάν, μετανοιώ-
 νοντας γιὰ τὴν ἐγκληματική τους στάση, ξαναδώσουν τὰ χέρια τους στὰ χέρια μας
 καὶ ξεκινήσουν μαζί μας ἀδελφωμένοι γιὰ τὰ μεγάλα πεπρωμένα τῆς Φυλῆς!.. Τῆς
 μαρτυρικῆς μας Φυλῆς!..